

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA”

IAȘI

FACULTATEA DE ISTORIE

ȘCOALA DOCTORALĂ DE ISTORIE

Nicolae Ionescu și gruparea fracționistă ieșeană – studiu monografic

-rezumat-

Conducător de doctorat:

PROF. UNIV. DR. GHEORGHE CLIVETI

Student-doctorand:

IRINA GAFIȚA

2016

Cuprins

Introducere	5
Capitolul I. Repere din biografia unui politician în formare	24
1.1. Repere genealogice.....	24
1.2. Studiile și ucenicia politică.....	30
1.3. Nicolae Ionescu și revoluția de la 1848.....	48
Capitolul II. Nicolae Ionescu și mișcarea unionistă din spațiul românesc	62
2.1. Exilul din capitala Franței.....	62
2.2. Reîntoarcerea în Iași. Colaborarea cu „România Literară” și „Zimbrul”.....	71
2.3. Nicolae Ionescu – colaborator la „Steaua Dunării”.....	76
2.4. Redactor la „L’etoile du Danube”.....	84
2.4.1. Rolul și importanța jurnalului.....	85
2.4.2. Colaboratori din țară și străinătate.....	88
2.4.3. „Numai bani să fie...”.....	94
2.4.4. Situația internă și internațională.....	101
2.4.5. Admiratori și dușmani.....	115
2.4.6. Ideile lui Nicolae Ionescu.....	120
2.4.7. Tematica articolelor.....	125
Capitolul III. Activitatea culturală a lui Nicolae Ionescu	131
3.1. Nicolae Ionescu. Profesor al Universității din Iași.....	131
3.1.1. Activitatea educațională înainte de numirea la Universitate.....	131
3.1.2. Aspecte administrative ale activității de profesor.....	134
3.1.3. Cursurile predate.....	138
3.1.4. Lecturile istorice.....	140
3.1.5. Concepții despre istorie.....	142
3.1.6. Scrierile istorice.....	145
3.1.7. Profesorul Ionescu în viziunea contemporanilor.....	148
3.2. Nicolae Ionescu. Membru fondator al Academiei Române.....	150

Capitolul IV. Nicolae Ionescu și Frațiunea Liberă și Independentă. Apariție și ideologie.....	155
4.1. Conceptul de ideologie.....	155
4.2. Putem vorbi de o ideologie fracționistă?.....	157
4.3. Influența lui Simion Bărnuțiu.....	161
4.4. Apariția fracțiunii pe scena publică.....	170
4.5. Ideologia fracționistă.....	173
4.5.1. Antidinasticismul.....	173
4.5.2. Unionismul.....	183
4.5.3. Antisemitismul.....	189
4.5.4. Liberalismul fracționist.....	198
Capitolul V. Fraționistii pe scena publică.....	208
5.1. De la alianța cu liberalii la destrămarea fracțiunii.....	208
5.1.1. Scena politică românească.....	208
5.1.2. Dezbaterile din Constituantă.....	211
5.1.3. Chestiunea evreiască. Colaborarea cu „radicalii munteni”.....	215
5.1.4. Mutarea Curții de Casație de Iași.....	230
5.1.5. Politica economică a României. Apariția monedei naționale (1867).....	234
5.1.6. Legea privind poliția rurală (1868).....	235
5.1.7. Legea organizării puterii armate (1868).....	237
5.1.8. Guvernul Dimitrie Ghica - Mihail Kogălniceanu.....	238
5.1.9. Colaborarea cu Manolache Costache Epureanu. Guvernul Ion Ghica.....	243
5.1.10. Construcția căilor ferate. „Afacerea Strousberg”.....	250
5.1.11. Războiul franco-prusac. Unificarea Italiei (1871).....	255
5.1.12. Fraționistii și problemele spațiului rural.....	260
5.1.13. Legea vămilelor (1874). Miza Convețiilor Comerciale și reacțiile împotriva populației evreiești.....	263
5.1.14. Proiectul de lege asupra organizației comunale (mai 1878).....	277
5.1.15. Scindarea fracțiunii. Partidul Liberalilor-Sinceri și Partidul liberalilor moderați.....	278
5.1.16. Legea asupra străinilor (1881).....	284
5.1.17. Chestiunea Dunării (1881).....	286
5.1.18. Sprijinirea românilor din Transilvania.....	288
5.1.19. Legea electorală (1884).....	289
5.1.20. Războiul sârbo-bulgar (1885).....	292

5.1.21. Opoziția Unită.....	293
5.2. Confruntarea cu junimiștii.....	298
5.2.1. Diferențele ideologice.....	298
5.2.2. Fraționistul incult, dar abil politic.....	305
5.2.3. Astăzi fraționist, mâine junimist: cazurile Panu, Culianu și Creangă.....	316
5.2.4. Procesul lui Titu Maiorescu.....	321
5.2.5. „Dăscălașul” devine ministru: revigorarea disputei dintre fraționiști și junimiști	326
Capitolul VI. Nicolae Ionescu. Ministru al Afacerilor Străine.....	331
6.1. Poziția României pe plan extern.....	331
6.2. Numirea în funcție.....	335
6.3. Prima parte a mandatului (iulie/august-decembrie 1876).....	341
6.3.1. Primele acțiuni ale noului ministru: presiunea războiului sârbo-otoman.....	341
6.3.2. Întâlnirea de la Livadia.....	352
6.3.3. Planuri și încercări de impunere a politicii neutraliste.....	360
6.4. A doua parte a mandatului (decembrie 1876-martie/aprilie 1877).....	365
6.4.1. Conferința de la Constantinopol. Misiunea lui Dumitru Brătianu și Constituția Otomână.....	365
6.4.2. Neînțelegeri în tabăra liberală. Prima demisie a lui Nicolae Ionescu.....	376
6.4.3. Societatea românească între frica de Rusia și dorința de independență.....	380
6.4.4. Ultimele luni de mandat și...o demisie așteptată?.....	385
6.5. Demisia lui Nicolae Ionescu. Motive și ecouri în presa vremii și în istoriografie....	387
Capitolul VII: Ultimii ani de viață.....	395
7.1. Între familie și ultimele apariții pe scena publică.....	395
7.2. Nicolae Ionescu în conștiința contemporanilor săi.....	399
Concluzii.....	404
Bibliografie.....	413

Lucrarea *Nicolae Ionescu și gruparea fracționistă ieșeană - studiu monografic* își propune identificarea principalelor momente ale evoluției lui Nicolae Ionescu pe scena publică, cât și analiza impactului avut de acest personaj asupra contemporanilor săi. Un personaj neglijat pe nedrept de istoriografie, Nicolae Ionescu (1820-1905) este cunoscut mai ales datorită fratelui său, Ion Ionescu de la Brad, și mai puțin datorită realizărilor proprii. Numele său este menționat sporadic în lucrările de specialitate, el fiind considerat un veșnic „nemulțumit”, un scizionist care nu a avut curajul asumării propriilor fapte.

Neglijat pe nedrept de istoriografie, Nicolae Ionescu este menționat doar sporadic în lucrările de specialitate. Numele său este asociat în mod frecvent Frațiunii Libere și Independente, fără ca un studiu temeinic asupra rolului său în constituirea și dezvoltarea acestei grupări politice să fi fost întreprins.

Nicolae Ionescu apare în postura veșnicului nemulțumit, a insului care nu poate fi un om al timpurilor sale. La 1857, muntenii cereau un principe străin, el dorea unul pământean. Era adeptul unei politici de neutralitate și ar fi dorit ca Principatele Române să fie precum „Belgia și Svizzera”. Profund admirator al modelului englez, părea prea puțin impresionat de modelul francez, deși a petrecut ani buni la Paris. Ne propunem astfel să realizăm o analiză asupra considerentelor care au condus la această poziție singulară a lui Nicolae Ionescu pe scena politică.

Nu s-a aflat niciodată în prim planul evenimentelor la care a luat parte, dar a fost un fin observator și un personaj devotat ideilor sale, poate mai puțin colaboratorilor săi de moment. Nicolae Ionescu a fost, fără îndoială, un personaj abil și cel mai la îndemână exemplu, din acest punct de vedere, îl constituie faptul că a reușit să își păstreze funcția de profesor al Universității din Iași, timp de mai bine de 30 de ani, în ciuda numeroaselor absențe și inexistenței unei activități științifice. În pofida numeroaselor volume care tratează istoria orașului Iași și a Universității, o analiză asupra activității profesionale și de istoric a lui Nicolae Ionescu nu a fost încă întreprinsă.

De multe ori ignorat sau apostrofat de către colaboratorii săi din trecut, Nicolae Ionescu reușește să își impună punctul de vedere în cadrul Frațiunii Libere și Independente. Tributar pe alocuri gândirii bărnăuțene, Ionescu s-a remarcat ca o voce distinctă în plan politic. Alături de ceilalți fracționiști, s-a abținut de la votarea principelui străin și de la o partizare cu ideile separatiste ce căștigau teren în Moldova anului 1866.

Ideologia fracționistă gravitează în jurul a trei repere principale: antidinasticismul, unionismul și antisemitismul. Această din urmă componentă a ideologiei lor, le-a adus atât popularitatea, cât și oprobiul public. Cert este că, pe tot parcursul vieții lor, fracționiștii s-au împotrivit acordării de drepturi populației evreiești și au militat pentru echilibrarea balanței etnice în Iași. Analiza ideologiei fracționiste are drept motivație principală nevoia de a stabili cadrul ideatic pe baza căruia Nicolae Ionescu și gruparea al cărui lider era au acționat pe scena publică.

Istoriografia vieții parlamentare din România Modernă, îi tratează de cele mai multe ca pe niște „tolerați”, ca pe o soluție de moment care implica compromisul. Au fost poate mult prea radicali, și mult prea puțin dispuși negocierii. Fracționiștii au colaborat relativ bine cu I. C. Brătianu, dar nu s-au contopit cu Partidul Național Liberal în 1875, moment în care au început să fie marginalizați pe scena politică. Cei mai mari adversari ai fracționiștilor au fost junimiștii. Disputa dintre cele două grupări, de notorietate în epocă, a fost una totală ajungându-se până la înscenarea unui proces de imoralitate lui Titu Maiorescu sau până la „popularizarea” lui Tiberiu Lehăescu.

Nicolae Ionescu a deținut un singur portofoliu în guvernele României, cel al Afacerilor Străine între iulie 1876 - aprilie 1877. Păreră unanimă a contemporanilor este că acesta nu s-a ridicat la nivelul așteptărilor. Lui Ionescu i-a lipsit curajul și dramul de nebunie necesar în acele momente, dar nu și dorința de a vedea România independentă.

Ultima parte a vieții lui Nicolae Ionescu nu apare în lumina surselor identificate ca fiind la fel de „spectaculoasă” ca prima ei parte. Ionescu va continua să ocupe funcția de deputat până spre sfârșitul vieții sale, dar discursurile sale sunt o umbră a ceea ce au fost odinioară, el lăsând impresia individului care nu știut să se retragă la timp. Acesta este un caz singular în istoria parlamentarismul românesc prin abundența limbajului său. Era considerat un retor de meserie, și nu de multe ori discursurile sale au trebuit să fie prescurtate pentru a putea fi publicate în „Monitorul Oficial”.

Structura prezentei lucrări este concepută ca având șapte capitole. Textul nu își propune redarea unor repere strict cronologice din viața lui Nicolae Ionescu în acest interval temporal. Se dorește a fi mai degrabă o evidențiere a rolului cercetării biografice pentru cunoașterea vieții politice și sociale a epocii. Nu este vorba de o abordare tradițională bazată pe axa om - operă, ci o încercare de a-l plasa pe individ în cercul de influențe care i-au marcat existența.

În primul capitol, intitulat „Nicolae Ionescu. Repere din biografia unui politician în formare”, am analizat, în linii mari, perioada cuprinsă între 1820, anul nașterii lui Nicolae Ionescu, și 1848, anul în care acesta se remarcă în contextul izbucnirii revoluției pașoptiste. Perioada amintită anterior, poate fi considerată o etapă în formarea viitorului om politic. Am pornit, inițial, de la redarea unor repere genealogice privitoare la Nicolae Ionescu. În continuare, am avut în vedere etapa studiilor lui Nicolae Ionescu. Am amintit, atât cât ne-au permis sursele, principalele repere din perioada în care acesta a fost elev al Academiei Mihăilene.

Nicolae Ionescu a studiat la Paris, cel mai probabil literatura. Pot fi identificate două perioade distincte. Într-o primă fază, acesta pleacă spre capitala Franței în 1846, alături de Alexandru Zane, fiind printre primii studenți ajutați financiar de către Societatea Studenților Români din Paris. A doua etapă în care Nicolae Ionescu și-a definitivat educația la Paris a fost cuprinsă între anii 1848-1852. Următorul moment surprins în cadrul cercetării, îl constituie implicarea lui Nicolae Ionescu în revoluțiile anului 1848. am încercat să reconstitui traseul lui Nicolae Ionescu din momentul plecării sale din Paris de la sfârșitul lunii martie. Am avut în vedere, în mod special, obiectivele și realizările lui Ionescu din aceste luni, cât și raporturile sale cu ceilalți români implicați în evenimentele din Moldova, Țara Românească și Transilvania.

Al doilea capitol al lucrării noastre, intitulat „Nicolae Ionescu și mișcarea unionistă din spațiul românesc” are în vedere activitatea lui Nicolae Ionescu din intervalul 1848-1860. După eșecul mișcării pașoptiste din Moldova, acesta reia o parte din relațiile stabilite în perioada studenției sale. În primii ani de după 1848, s-a aflat la Paris, pentru ca după interzicerea publicației *Steaua Dunării*, să îl regăsim, începând cu 1856, la Bruxelles unde edita publicația *L'etoile du Danube*. Ultimele numere ale acesteia apar în prima jumătate a anului 1858, în tot acest timp Nicolae Ionescu ducând o intensă activitate de promovare a cauzei românești în Occident. Evoluția lui Nicolae Ionescu din intervalul 1848-1860, cunoaște două etape importante: cea imediată anului 1848, când acesta păstrează relații apropiate cu exilații munteni din Paris, implicit cea de-a doua care face trimitere la responsabilitățile de redactor la publicația *L'etoile du Danube* de la Bruxelles.

Cel de-al treilea capitol este consacrat activității culturale întreprinse de către Nicolae Ionescu, fiind intitulat sugestiv „Activitatea culturală a lui Nicolae Ionescu”. În prima parte a acestuia am analizat perioada pe care Nicolae Ionescu a petrecut-o în funcția de profesor al Universității din Iași pentru ca în a doua parte să ne oprim asupra raporturilor pe care Nicolae

Ionescu le-a avut cu Academia Română. În lipsa unui material documentar vast, care să poată oferi informații cu privire la maniera în care Ionescu își ținea cursurile, ne-am limitat la a analiza conținutul acestora. De asemenea, ne-am propus să observăm cariera sa universitară din perspectivă administrativă și să avem în vedere concepțiile sale referitoare la rolul istoriei în societate. Totodată, am dorit să analizăm și contribuția sa științifică, precum și impactul pe care activitatea sa ca și profesor l-a avut asupra contemporanilor. În plus, am căutat să observăm ce cărți citea Nicolae Ionescu pentru a ne da seama pe baza căror lucrări își construia profesorul ieșean cursurile.

Capitolul al IV-lea, „Nicolae Ionescu și Frațiunea Liberă și Independentă. Apariție și ideologie”, este dedicat definirii fracțiunii ca grup politic distinct pe scena politică românească. Încercând să definim conceptul de ideologie, ne propunem de fapt să răspundem la o întrebare fundamentală pentru demersul nostru și anume „Putem vorbi despre o ideologie fracționistă?”. Tot în prima parte a capitolului, am încercat să analizăm maniera în care Frațiunea Liberă și Independentă s-a format. Pentru a putea aprofunda acest subiect, trebuie avută în vedere, în primul rând, influența lui Simion Bărnuțiu. Un alt aspect, asupra căruia ne-am concentrat atenția în cadrul acestui capitol, l-a constituit ideologia fracționistă. Din punct de vedere metodologic, am apelat la împărțirea ideilor fracționiste în patru mari categorii: antidinasticismul, unionismul, antisemitismul și liberalismul fracționist.

Al cincilea capitol, „Fracționiștii pe scena publică” va trata, așa cum o spune și numele, activitatea fracționiștilor pe scena publică. Aceasta poate fi privită din dublă perspectivă: avem de a face pe de o parte cu o alianță a fracționiștilor cu liberalii munteni, și de pe alta cu o confruntare a acestora cu junimiștii. În ceea ce privește raporturile fracționiștilor cu liberalii nu am realizat o expunere strict cronologică sau evenimentială ci am încercat să scoatem în evidență câteva momente elocvente ale colaborării dintre cele două forțe politice și, în final, ale eșecului colaborării dintre fracționiști și celelalte grupări liberale. În a doua parte a capitolului am avut în vedere raporturile existente între junimiști și fracționiști. S-au observat pe parcursul demersului, fluctuațiile existente în raporturile dintre cele două grupări. S-a remarcat însă și o constantă la nivelul percepției reciproce a discursului „celuilalt”, și anume respingerea irațională a argumentelor adverse. Această parte a lucrării noastre și-a propus să analizeze maniera în care disputa dintre cele două grupări s-a transpus la nivelul imaginii colective asupra vieții politice a

Iașilor secolului al XIX-lea, precum și la nivelul imaginii particulare a fiecărei dintre cele două grupări politice în parte.

Capitolul al VI-lea, „Nicolae Ionescu – Ministru al Afacerilor Străine” își propune ca temă de studiu perioada în care Nicolae Ionescu a deținut funcția de ministru de externe al României, mai exact iulie/august 1876 - martie/aprilie 1877. Acest interval a fost analizat din perspectiva rolului pe care Nicolae Ionescu l-a jucat în luarea deciziilor de politică externă, a proiectelor personale și a inițiativelor ministeriale, cât și a manierei în care acestea au fost receptate de către opinia publică a vremii.

În cadrul ultimului capitol „Ultimii ani de viață” ne-am propus să analizăm ultima perioadă a vieții lui Nicolae Ionescu. Am avut în vedere ultimele sale apariții pe scena publică care nu s-au ridicat la nivelul precedentelor dar și maniera în care acesta a păstrat legătura cu membrii familiei sale, dar și cu unii cunoscuți. În momentul morții sale, au apărut o serie de relatări scurte dar și aduceri aminte ale omului, profesorului și oratorului Nicolae Ionescu.

Nicolae Ionescu a trăit 85 de ani. Viața sa a corespuns în linii mari cu apariția și dezvoltarea României moderne. Rămân încă o serie de necunoscute, pe care lucrarea de față le-a elucidat doar parțial. Ne referim, în primul rând, la relația avută de către Nicolae Ionescu cu fiecare fracționist în parte. De asemenea, fracționiștii nu ne-au lăsat lucrări cu caracter memorialistic. Pe viitor se impune și o analiză exhaustivă a inițiativelor parlamentare avute de membrii Fracriunii Libere și Independente. La acestea se adaugă rolul jucat de Nicolae Ionescu în cadrul grupărilor conduse de George Vernescu sau Dimitrie Brătianu.

În jurul anului 1890, Nicolae Ionescu a revenit în cadrul Partidului Național Liberal, dar prezența sa pe scena politică a fost una ștearsă, lucru datorat atât vârstei înaintate cât și șocului suferit în urma pierderii premature a singurului său fiu, a lui Eugen Ionescu. În 1905, la Brad, profesorul, oratorul, demagogul, iubitul și hulitul Nicolae Ionescu se stinge din viață. Moartea sa nu a produs prea mare senzație în presa vremii. L-au plâns mai degrabă puținii prieteni care mai rămăseseră în viață. Omul care a marcat scena politică a secolului XIX, murea la început de secol XX, singur și uitat de lume, în locul pe care l-a iubit nespun, în ținuturile sale natale, la Brad.

Bibliografie selectivă:

I. Izvoare

1. Inedite

- Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Fond Microfilme Anglia*.
- Idem, *Fond Microfilme Franța*.
- Idem, *Fond Microfilme SUA*.
- Biblioteca Academiei Române, *Fond Corespondența Palatului*.
- Idem, *Fond Costache Negri*.
- Idem, *Fond D. A. Sturza*.
- Idem, *Fond Mihail Kogălniceanu*.
- Idem, *Fond Nicolae Ionescu*.
- Idem, *Fond Titu Maiorescu*.
- Biblioteca Națională a României, *Fond Bălcescu*.
- Idem, *Fond Brătianu*.
- Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale, *Fond Academia Mihăileană*.
- Idem, *Fond familial Poni*.
- Idem, *Fond Ministerul Culturii și Instrucțiunii Publice Moldova*.
- Idem, *Fond Universitatea „Al. I. Cuza”*. *Facultatea de Litere*.
- Idem, *Fond Universitatea Al. I. Cuza Iași. Rectorat*.

2. Edite

a. Colecții de documente

- *Acte și documente relative la istoria renascerii României*, publicate de Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturza și Dimitrie C. Sturza, vol. III-V, București, Tipografia „Carol Gobl”, 1889.
- *Anul 1848 în Principatele Române*, tom I, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Gobl”, 1902.
- Arhip, Ion, *Junimea și junimiștii. Scrisori și documente inedite*, Iași, Editura Junimea, 1973.
- *Austrian Red Book - Diplomatic correspondance of the imperial royal Ministry for Foreign Affairs*, London, 1868.
- Bodea, Cornelia, *1848 la Români*, vol. I, București, Editura Enciclopedică, 1998.
- Eadem, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982.
- Eadem, *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834-1849*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967.
- *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea* (coord. Daniela Bușă), serie nouă, vol. VII (1857-1861), București, Editura Academiei Române, 2012.
- Codrescu, Theodor, *Uricariul sau colecțiune de diverse acte care pot servi la istoria românilor*, vol. XV, Iași, Tipografia Buciumului Român, 1889.
- Cretzianu, Alexandru, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu*, vol. I, Imprimeriile Independența, 1933.
- *Documente oficiale*, București, Imprimeria Statului, 1878.
- *Documente privind istoria României - Războiul de independență*, vol. I, partea a II-a, redactor responsabil Mihail Roller, București, Editura Academiei Republicii Populare România, 1954.
- *Documente privind unirea principatelor române. Corespondența politică: (1855-1859)*, vol. III, redactor responsabil A. Oțetea, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1961.
- *Documente privind unirea principatelor române. Documente interne (1858-1859)*, vol. V, București, Editura Academiei Române, 2007.
- *Independența României. Documente*, vol. II, partea I, (Corespondență diplomatică străină 1853 - mai 1877), București, Editura Academiei Socialiste România, București, 1977.
- *Ion C. Brătianu. Discursuri, scrieri, acte și documente*, vol. II (23 aprilie 1876-30 aprilie 1877), București, Imprimeriile Independența, 1912.
- Popovici, Silvia, *Romania. Foreign Sources on the Romanians*, București, 1992.

- *Procesul Maiorescu cu acte autentice*, Iași, Imprimeria Adolf Bermman, 1865.
- Rosetti, Radu R., *Documente privitoare la misiunea lui D. Brătianu la Constantinopol în toamna 1876*, București, Imprimeria Statului, Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice, seria III, tom XXV, 1943.
- *Războiul de independență al României. Documente diplomatice franceze (1877)*, editor George Ciorănescu, București, Editura Institutului Cultural Român, 2004.
- *Regele Carol I al României. Acte și cuvântări. Vol I: 1866-1877*, București, 1909.
- *Serbarea școlară de la Iași - Acte și documente* de A. D. Xenopol și C. Erbiceanu, Iași, 1885.
- Torouțiu, I.E., Cardaș Gh., *Studii și documente literare*, vol. I-XIII, București, Institutul de Arte Grafice „Bucovina”, 1932-1946.
- Varta, Ion, *Revoluția de la 1848 în Țările Române-documente inedite din arhivele rusești*, Chișinău, Editura Arc, 1998.

b. Memorii, corespondență, însemnări

- Alecsandri, Iancu, „Note zilnice”, în *Literatura și Artă Română*, București, 1899-1900.
- Alecsandri, Vasile, *Opere. Corespondență 1871-1881*, vol. X, ediție îngrijită de Marta Anineanu, București, Editura Minerva, 1985.
- Alexandrescu, Grig I., „Amintiri despre Ion Creangă”, în *Convorbiri Literare*, XXXIII, nr. 12, 15 decembrie 1899.
- *Alexandru Ioan Cuza. Acte și scrisori*, ediție de D. Ivănescu și Virginia Isac, Iași, Editura Junimea, 1973.
- Anghelescu, Gheorghe general, „Amintiri din viață. Memorii”, în *Revista Arhivelor*, anul LIV, vol. XXXIX, nr. 2, București, 1977.
- Aricescu, C. D., *Corespondința secretă și acte inedite ale capilor revoluției române de la 1848 și ale administrațiunii de la Balta Liman*, broșura 1, București, 1873.
- Argetoianu, Constantin, *Pentru cei de mâine. Memorii*, editor Stelian Neagoe, vol. I-II, București, Editura Machiavelli, 2008.
- Arhip, Ion, Vacariu, D., *Junimea și Junimiștii-Scrisori și documente inedite*, f. 1, Editura Junimea, 1973.
- Bacalbașa, Constantin, *Bucureștii de altădată (1871-1877)*, ediție îngrijită de Aristița Avrămescu și Tiberiu Avrămescu, București, Editura Humanitas, 2014.
- Idem, *Bucureștii de altădată: vol II (1878-1884)*, ediție îngrijită de Aristița Avrămescu și Tiberiu Avrămescu, București, Editura Humanitas, 2014.
- Idem, *Bucureștii de altădată: vol. III (1885-1888)* ediție îngrijită de Aristița Avrămescu și Tiberiu Avrămescu, București, Editura Humanitas, 2014.
- Bălăceanu, Ion, *Amintiri politice și diplomatice 1848-1903*, editor Georgeta Filliti, București, Editura Cavallioti, 2002.
- Bălcescu, Nicolae, *Opere*, vol. IV, ediția a III-a, București, Editura Academiei Române, 1990.
- Bodea, Cornelia, „Corespondență inedită privind activitatea lui Nicolae Bălcescu în anii 1851-1852” în *Studii-Revistă de Istorie*, tom 4, anul IX, 1956, p.117-145.
- Bogdan, N. A., *Povești și bazaconii din Moldova*, ediția a III-a, București, 1923.
- Brătianu, Dimitrie, *Uă datorie de conștiință către țeara mea*, București, Noua Tipografie Națională C. N. Rădulescu, 1877.
- Calimachi, Scarlat, Chin-Chintian, N. *Călători și scriitori străini despre evreii din Principatele Române*, f.1, f.a.
- Candiano-Popescu, Alexandru, *Amintiri din viața-mi*, editor Constantin Corbu, vol. I-II, București, Editura Eminescu, 1999.
- Cantacuzino, Nicolae B., *Amintirile unui diplomat român*, ediție îngrijită de Vasile Burlui și Alexandrina Ioniță, Iași, Editura Apollonia, 2012.
- *Carol I al României. Cuvântări și scrisori*, tomul I-II (1866-1877; 1877-1886), București, Institutul de Arte Grafice „Carol Goebel”, 1909.
- Idem, *Jurnal*, editor Vasile Docea, vol. I (1881-1887), Iași, Editura Polirom, 2007.
- Idem, *Jurnal*, editor Vasile Docea, vol. II (1888-1892), Iași, Editura Polirom, 2014.
- Cazimir, Otilia, *A murit Luchi...Cum am cunoscut eu lumea*, Iași, Editura Polirom, 2011.
- Colan, Ion, *Casina Română 1835-1935*, Brașov, Institutul de Arte Grafice „Astra”, Brașov.
- Crețeanu, George, *Patrie și libertate*, ediție de Rodica Rotaru, București, Editura Minerva, 1988.

- Cristescu, Sorin, *Carol I. Corespondență privată, 1878-1912*, București, Editura Tritonic, 2005.
- Dafin, Ioan, *Iașul cultural și social - amintiri și însemnări*, Iași, Editura Viața Românească, 1928.
- *Din corespondența familiei Ion C. Brătianu 1859-1883*, vol. I, București, Imprimeriile Independența, 1933.
- Gane, N., *Amintiri (1848-1891)*, editor Ion Știabei, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1941.
- Ghica, Ion, *Aminiri din Pribegia după 1848*, editor Olimpiu Boitoș, vol. I, Craiova, Editura Scrisul Românesc.
- Idem, *Scrieri*, ediție îngrijită de P. V. Haneș, vol. III, București, 1914.
- Idem, *Scrisori către Vasile Alecsandri*, ediție îngrijită de Radu Gârmacea, București, Editura Humanitas, 2014.
- Ionescu, Ion, *Opere agricole*, vol. I, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968.
- Idem, *Vieața mea de mine însumi*, Iasi, Tipografia „H. Goldner”, 1889.
- Iorga, N., *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er (1866-1880)*, București, 1938.
- Idem, *Oameni cari au fost*, vol. I, ediție îngrijită de Ion Roman, București, Editura pentru Literatură, 1967.
- Idem, *Opinions sincères. La vie intellectuelle des roumains en 1899*, Bucarest, Imprimerie de „L'Indépendance roumaine”, 1899.
- Ivănescu, Dumitru, „Memoriile lui Petru Poni (I)” în *Însemnări ieșene*, Iași, seria III, an I, nr. 3, noiembrie 2009.
- Kremitz, Mite *Regele Carol al României*, Iași, Editura Porțile Orientului, 1995.
- Lapedatu, Al., *Scrieri alese. Articole, cuvântări, amintiri*, ediție îngrijită de Ioan Opriș, Cluj, Editura Dacia, 1985.
- Leon, N., *Note și amintiri*, București, Cartea Românească, 1933.
- Locusteanu, N.,B., *După exil*, vol. I, Craiova, Editura Stab. Grafic Ralian și Ignat Samitca, 1898.
- Maiorescu, Titu, *Contra Școalei lui Bărnăuțiu*, Iași, Edițiunea și Imprimeria Societății Junimea, 1868.
- Idem, *Însemnări zilnice (1881-1886)*, vol. II, București, Editura Socec, 1937.
- Idem, *Jurnal și epistolar*, vol. IV-IX, editor Domnica Filimon, București, Editura Minerva, 1983-1989.
- *Memoriile regelui Carol I al României de un martor ocular*, ediție îngrijită de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1994.
- Meteș, Ștefan, *Din relațiile și corespondența poetului Gheorghe Sion cu contemporanii săi*, Cluj, Tipografia „Pallas”, 1939.
- Negri, C., *Scrieri social politice*, ediție de Emil Boldan, București, Editura Politică, 1978.
- Negruzzi, Iacob, *Amintiri din „Junimea”*, București, Editura Humanitas, ediție îngrijită de Ioana Pârvulescu, 2011.
- Idem, *Jurnal*, editor Dan Mănuță, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980.
- Nelidov, Aleksandr, „Souvenirs d'avant et d'après la guerre de 1877-1878” în *Revue de Deux Mondes*, Paris, t. 28, 15 iulie 1915.
- *Notes sur la vie du roi Charles de Roumanie par un témoin oculaire*, tom I-III, Bucarest, Imprimerie de l'indépendance roumaine, 1894-1899.
- Odobescu, Al., *Pagini regăsite*, București, Editura pentru Literatură, 1965.
- Ozanne, James William, *Trei ani în România 1870-1873*, traducere de Iulia Vladimirov, București, Editura Humanitas, 2015.
- Panu, George, *Amintiri de la „Junimea” din Iași*, ediție îngrijită de Zigu Ornea, Iași, Editura Polirom, 2013.
- Parkinson, Maude Rea, *Douzeci de ani în România 1889-1911*, traducere de Constantin Ardeleanu și Oana Celia Gheorghiu, București, Editura Humanitas, 2014.
- Potra, George, *Din Bucureștii de ieri*, vol. II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1990.
- Rosetti, C.A., *Corespondență*, editor Marin Bucur, București, Editura Minerva, 1980.
- Idem, *Corespondență către Maria Rosetti*, editor Marin Bucur, vol. I-II, București, Editura Minerva, 1988-1989.
- Rosetti, Radu, *Amintiri. Ce am auzit de la alții. Din copilărie. Din prima tinerețe*, prefață de Neagu Djuvara, București, Editura Humanitas, 2013.
- Rosetti, R. general, *Corespondența Generalului Iancu Ghica (2 aprilie 1877-8 aprilie 1878)*, București, „Cartea Românească”, 1930.
- Severeanu, C. D., *Din amintirile mele*, București, Editura Bucovina, 1929.

- Sion, G., *Suvenire contimpurane*, Iași, Editura Polirom, 2014.
- Speranția, Theodor, *Amintiri despre Ion Creangă*, Iași, Viața Românească, 1927.
- Stern, Adolphe, *Din viața unui evreu-român*, vol. I, editor Țicu Goldstein, București, Editura Hasefer, 2001.
- Șuțu, Nicolae, *Memoriile principelui Nicolae Șuțu mare logofăt al Moldovei 1798-1871*, ediție îngrijită de Georgeta Filliti, București, Editura Humanitas, 2013.
- Șuțu, Rudolf, *Iașii de odinioară*, ediție de Radu Negrescu-Șuțu, București, Editura Corint, 2015.
- Urechia, V. A., *Din tainele vieții. Amintiri contimporane (1840-1882)*, ediție îngrijită de Leonidas Rados, Iași, Editura Polirom, 2014.
- Vârnav, Scarlat, *Biblioteka romene din Paris fondate in anul 1846*, Paris, Imprimerie d'Edouard Bastruche, 1846.
- Whitman, Sidney, *Reminiscences of the King of Romania*, Leipzig, Bernhard Touchnitz, 1889.
- Xenopol, A. D., „Istoria ideilor mele” în A. D. Xenopol, *Scrieri sociale și filozofice*, ediție de N. Gogoneață și Z. Ornea, București, Editura Științifică, 1967.

c. Discursuri, scrieri fracționiste și broșuri din epocă

- Anagnosti, Michail, *Resbelul russo-romanu și Ancheta, octombrie 1877*, București, Typographia Al. A. Grescu.
- Bărnuțiu, Simion, *Discursul de la Blaj și Scrieri de la 1848*, editor Ioan Chindriș, Cluj-Napoca, Uniunea Mondială a Românilor Liberi, 1990.
- Idem, *Dreptulu naturale publicu*, Iași, Tiparul Tribunei Române, 1870.
- Idem, *Dreptulu public al românilor*, Iași, Tiparul Tribunei Române, 1867.
- Idem, *Românii și ungerii. Discurs rostit în catedrala Blajului, 2/14 mai 1848*, Cluj, Imprimeria Bornemisa, 1924.
- Blaremburg, N., *România și resbelul actual sau guvernării și guvernații*, ediția a II-a, București, Noua Tipografie a Laboratorilor Români, 1878.
- Brătianu, Georges, *Le panslavisme et ses dangers pour l'Europe*, Paris, E. Dentu, 1877.
- Carp, Petre P., *4 discursuri rostite în Senat*, Iași, Tipografia Națională, 1878.
- *Discursurile rostite la adunarea politică a Opozițiunii Unite ținute în orașul Iași în ziua de 25 martie 1883*, Iași, f.e., 1883.
- *Câteva cuvinte asupra intrării în acțiune a trupelor noastre*, București, Noua Tipografie a Lucrătorilor Români, 1877.
- *Ce este de făcut?*, București, Typographia Thiel & Weise, Palatul „Dacia”, 1876.
- Farcy, Camille, *La guerre sur le Danube (1877-1878)*, Paris, A. Quentin Imprimeur-Editeur, 1879.
- Gheorghiu, Alessandru, *Elogiu lui Simeone Bărnuțiu*, Iași, Tiparul Tribunei Române, 1866.
- Holban, A. D., *Apărarea unor nevinovați. Răspuns domnului Brătianu pentru discursul ținut la 25 februarie 1879 în Camera*, Iassi, Tipografia D. Gheorghiu, 1879.
- Ionescu, Nicolae, *Cuvântări parlamentare. Cuvântul asupra votului pentru principele străin*, București, Tiparul Tribunei Române, 1879.
- Idem, *Despre împărăția româno-bulgară*, București, IG. Haimann-Librar Editor, 1888.
- Idem, *Despre restaurarea monumentelor*, București, Editura Gobl, 1891.
- Idem, „Despre uciderea lui Mihai Vodă Viteazul și despre cruzimile lui Vlad Dracul”, în *Analele Academiei Române*, seria II, tom VII, București, Tipografia Academiei Române, 1883.
- Idem, *Discursu asupra epocii lui Mateiu Basarabu și Vasile Lupu*, Iassi, 1868.
- Idem, *Interpelare în afacerea schitului românesc din Muntele Athos*, București, Tiparul Tribunei Române, 1879.
- Idem, „Învețăminte din istoria patriei” în *Atheneul Român: Conferințele publice 1883-1884*, București, 1883-1884.
- Idem, *L'etat Roumain et la paix d'Orient. Neutralisation de la Roumanie*, București, Szolloszy-Libraire Editeur, 1877.
- Idem, *Libera circulație pe Dunăre*, discurs din Adunarea Deputaților, 26 mai 1881.
- Idem, *Proclamarea Regatului*, discurs din Adunarea Deputaților, 14 martie 1881.
- Idem, „România în <Balcanii> de W. Miller”, în *Analele Academiei Române*, seria II, tomul XIX, București, 1897.

- Idem, „Un episod din istoria contemporană: luarea Griviței”, în *Analele Academiei Române. Partea administrativă și dezbaterile*, seria II, tom XIX, București, Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, 1897.
- Kohn Abrest, Fr., *Zig-zags en Bulgarie*, Paris, G. Charpentier Editeur, 1879.
- Maiorescu, Titu, *Discursuri parlamentare*, vol. I-III (1866-1888), București, Editura Librăriei Socec, 1895-1897.
- Idem, *Discurs asupra Reformei Instrucțiunii Publice*, București, Tipografia Gutenberg, 1891.
- Mârzescu, George, „Elogiul domnului Bărnăuțiu” în *Anuarul general al instrucțiunii publice din România pe anul școlar 1863-1854*, București, Imprimeria Statului, 1866.
- Negură, Jean, *La question orientale et l'attitudine de la Roumanie*, Iassy, L'imprimerie H. Goldner, 1877.
- Pencovici, Alexandru, *Desbaterile Adunării Constituante din 1866 asupra constituției și legii electorale*, București, Tipografia Statului, 1883.
- *Serbarea școlară de la Iași - Acte și documente* de A. D. Xenopol și C. Erbiceanu, Iași, Tipografia Națională, 1885.
- Suci, Petre, *Discursul funebru pronunțat la 6 august 1870 cu ocazia înmormântării profesorului Ștefan Micle*, Iași, Tipografia Anton Scarlat Savul, 1879.
- Șoimescu, Ioan N., *România, Rusia și întreita alianță. O pagină de istorie politică contemporană*, București, Tipografia Modernă Gregorie Luis, 1889.
- Vizanti, Andrei, *Raport asupra proiectului de organizațiune generală a învețământului public*, București, Imprimeria Statului, 1886.

d. Periodice

- „Adevărul”, 1920.
- „Alegătorul liber”, 1875.
- „Bulletin de l'Alliance Israélite Universelle”, 1866-1868, 1876-1877.
- „Constituționalul”, 1867.
- „Constituțiunea”, 1866.
- „Convorbiri literare”, 1871, 1899, 1902, 1925.
- „Curierul”, 1876, 1882, 1884.
- „Democrația română”, 1877.
- „Desbaterile Adunării Deputaților”, 1885-1890.
- „Dreptatea”, 1867-1870.
- „Epoca”, 1886-1887.
- „Figaro”, 1877.
- „Floarea Darurilor”, 1907.
- „Gazeta de Iași”, 1867.
- „Gazzeta Piemontesi”, 1878.
- „Ghimpele”, 1876-1877.
- „Journal de Debats politique et litteraires”, 1876-1877.
- „Journal de Genève”, 1877-1878.
- „Junimea Literară”, 1905.
- „La Presse”, 1876.
- „Le Temps”, 1867, 1877.
- „L'etoile du Danube”, 1856-1858.
- „Lupta”, 1885.
- „Mișcarea Națională”, 1880-1881.
- „Monitorul oficial al României. Desbaterile Corpurilor Legiuitoare”, 1866-1885.
- „Națiunea”, 1887.
- „New York Times”, 1877.
- „Ordinea”, 1866.
- „Poporul”, Iași, 1866.
- Idem, București, 1876.
- „Presentul”, 1876.

- „Pressa”, 1866-1869; 1877.
- „Progresul”, 1866-1868.
- „Reforma”, 1866-1868.
- „România Literară”, 1855.
- „Românul”, 1866-1881.
- „Românul Literar”, 1905.
- „Steaua Dunării”, 1855-1856, 1858.
- „Steaua României”, 1878.
- „Timpul”, 1876-1877.
- „The Times”, 1876-1877.
- „Transilvania”, 1905.
- „Tribuna Română”, 1863-1867.
- „Trompeta Carpaților”, 1866-1869, 1876-1877.
- „Uniunea Liberală”, 1871-1873.
- „Vocea Națională”, 1866.
- „Voința Națională”, 1886-1888.
- „Zimbrul”, 1855-1856.